

AZERBAIJAN ARŞİV BELGELERİNE GÖRE: 1918-1920 YILLARI ARASINDA
BAKÜ VE ERİVAN'DA ERMENİLERİN YAPTIĞI MEZALİM
ACCORDING TO THE ARCHIVES OF AZERBAIJAN ARCHIVES:
THE PERSECUTION OF ARMENIANS IN BAKU AND YEREVAN
BETWEEN 1918-1920

CENGİZ ATLI

Doç. Dr. İğdır Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Assoc. Prof. Dr. İğdır University Faculty of Science and Letters, History Department
cengiz3636@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7617-6879>

Atıf / Citation

Atlı, C. 2020. "Azerbaycan Arşiv Belgelerine Göre: 1918-1920 Yılları Arasında Bakü ve Erivan'da Ermenilerin Yaptığı Mezalim". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*. 68, (Mayıs-May 2020). 451-470

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 06.01.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 30.03.2020
Yayın Tarihi-*Date Published* : 31.05.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4347>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by iThenticate programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - *Journal of Turkish Researches Institute*

TAED-68, Mayıs - May 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

**AZERBAIJAN ARŞİV BELGELERİNE GÖRE: 1918-1920 YILLARI
ARASINDA BAKÜ VE ERİVAN'DA ERMENİLERİN YAPTIĞI MEZALİM**
ACCORDING TO THE ARCHIVES OF AZERBAIJAN ARCHIVES:
THE PERSECUTION OF ARMENIANS IN BAKU AND YEREVAN
BETWEEN 1918-1920

CENGİZ ATLI

Öz

19. yy. sonu 20. yy. başlarında Azerbaycan'ın eski ve güzel şehirlerinden biri olan Bakü, Kafkasya'nın büyük sanayi merkezi haline gelmişti. Bakü petroleri tüm dünyanın, özellikle Rusya'nın dikkatini çekmekte idi. Bu yüzden Petrograd'da (Petersburg) Bolşevik ihtilali gerçekleştirildikten hemen sonra Lenin, Bakü'yü Kafkasya Bolşeviklerinin odağına dönüştürmeye karar vermiş ve bununla ilgili olarak Ermeni Stepan Şaumyan'ı Aralık 1917'de Kafkasya'nın olağanüstü komiseri olarak atamıştı. . 1918 yılı Eylül ayına kadar Bakü Ermenilerin eline geçti. Ermenilerin bu harekâtı yapmasının amacı Mart'ta Müslüman katliamı, yaparak Bakü'yü yerli ahalden temizlemek, Onun kaynaklarına sahip çıkmak, en sonunda ise bu Azerbaycan'ın şehirini Ermenistan toprağı ilan etmek idi. Ermeniler bu dönemde sadece Bakü'de değil Erivan'da ve Kars'ta da soykırım harekâtına girişmişlerdi. Makalede Azerbaycan Arşiv belgeleri ışığında Ermenilerin 1918-1920 yılları arasında Kars, Erivan ve Bakü'de yaptıkları Ermeni mezalimini Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Azerbaycan Devlet Arşivi, hatıratlar, resmi raporlar ve ilgili diğer kaynaklar ışığında incelenmiştir. Azerbaycan Devlet Arşivinde bulunan belgeler: 2016 yılında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivine gönderilmiştir. Rusça olarak yazılmış ve cumhuriyet arşivinde yeniden katalog numaraları verilmiştir. Çalışmamızda konuyla ilişkili olarak daha çok Bakü'de yapılan katliamla ilgili belgelere yer verilerek konu açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bakü Ermeni Mezalimi, Azerbaycan, İşgal

Abstract

19th century late 20th century Baku, which was one of the old and beautiful cities of Azerbaijan at the beginning, became the biggest industrial center of the Caucasus. Baku oil attracted the attention of the whole world, especially Russia. So immediately after the Bolshevik conflict took place in Petrograd (Petersburg), Lenin decided to turn Baku into the focus of the Caucasus Bolsheviks and appointed Armenian Stepan Shaumyan as the extraordinary commissioner of the Caucasus in December 1917. . Until September 1918, Baku was captured by the Armenians. The purpose of the Armenians to carry out this operation was the Muslim massacre in March, to clear Baku from the local people, to claim its resources, and finally to declare this Azerbaijani city as Armenian land. The Armenians started the genocide operation not only in Baku but also in Yerevan and Kars. In the statement to be presented, in the light of the Azerbaijani Archive documents, the Armenian Archive of the Armenians in Kars, Yerevan and Baku in 1918 1920, the Archives of the Republic of Azerbaijan, memoirs, official reports. and will be evaluated in the light of other relevant sources. Documents in the Azerbaijan State Archive were sent to the Prime Ministry Republic Archive in 2016. The documents are written in Russian and catalog numbers are given again in the republic archive. In our report, we tried to explain the subject by including the documents related to the massacre in Baku.

Key Words: Baku, Armenian Atrocities, Azerbaijan, Occupation

Structured Abstract

At the beginning of the year in early 1918, he was in the Musavat party, who managed to hold the Azerbaijani Muslim community together in the Baku and Ganja regions. However, the Armenian National Council, working within the Russian troops, aimed to change this situation. Several armored train cars and technical vehicles were sent from Petrog for the needs of the Armenian Corps, which will take action in the region. In January 1918, the corps delegation came to Baku with General Tolyashinski, on 6-7 February 1918, the generals of the former Russian army Ivan Bagramyan, Stepan Zoryan came to Baku, one of the founders of the Akop Bagratuni and Tashnaksutyun Party. The entire headquarters of the Muslim corps was imprisoned by the Bolsheviks. Members of the Armenian Tashnaksutyun Society, who recognized the Soviet domination, were working with the Bolsheviks. With the imprisonment of some people in the Muslim segment, Armenian soldiers began attacking vulnerable elderly people, children and women. If the Muslim people wanted to travel by rail, they could go out of the city in the wagons at the nearby railway station or they would be arrested by the Armenian soldiers.

. In 1918, the massacres against the Azerbaijani people were carried out by the Armenian army under the name of Bolshevik, especially in Baku, in March-July. As a result of these massacres, more than fifty thousand civilian women, children and the elderly were massacred. The neighborhoods inhabited by the Azerbaijanis in the city of Baku were completely destroyed. Hundreds of villages were burned and scattered. Houses, farms were looted and plundered. The Azerbaijani people suffered material damage of billions of manats. As a result of these massacres, thousands of people left their regions and became refugees. Looking at the 1914 census in Baku, 773,556 Muslims lived 74,514 Russians and 55,852 Armenians. The number of Muslim population was quite high. One of their aims in this massacre in 1918 was to change this population rate. Armenians tried to ensure the establishment of the Armenian state by collectively killing civilians in Kars, Zengezor, Gökçe and Karabakh, southwest of the South Caucasus, by applying terrorist methods.

. Attacks against Muslims began in March 1918 in Baku. The aim of the Armenians was to occupy Baku. In the massacre that started on the evening of March 30, Armenians surrounded the historical neighborhoods and streets of Baku and Muslim towns outside the city. The Armenian gangs raided the surrounding villages near Baku, entering the homes of Muslims, looting and murdering the Muslims passing on the road and setting up ambushes on the roads outside the city. The number of Muslims killed was around 10 thousand. Workers from the poor were the majority of the massacred Muslims, thousands of women, children, and old people who were unable to carry weapons.

When the operation started, the Armenians living in the city's Nikolayevskaya street left the places where the Muslim part of the city lived and moved to the region where the Armenians lived intensely. Only Russians, Georgians and other Christian people remained in this part. Armenian soldiers, who were in other parts of the city, quickly started attacking. With the infantry weapons they hid under the covers, they chased Muslims from some neighborhoods, entered the houses and massacred the Muslim people. In this movement, Armenians massacred people regardless of age. The Armenians who entered the house of Hadji Emir Aliyev killed him, his wife and three children. They cut the children into pieces. They hung Aliyev's 25-year-old bride vividly on the wall. The first group of Armenian soldiers

was administered by Armenian commanders on Nikolayevskaya street. One of these groups entered the house where the Muslim people lived and shot eight women and one child. In one of the houses they entered, they asked Dr. Tagiyev about his documents. Tagiyev gave the documents that belonged to him and said that he knew the power of the Bolsheviks. However, the soldiers stated that they were from the Tashnaksutian Society and did not know the Bolsheviks. They killed Tagiyev

Approximately 11,000 Muslims were killed in the March events. Many of their bodies were not found. The Çukü Armenians threw them into the sea, the well and the burning houses. According to Haydar Kuluoğlu Kuliyeve, strange corpses were found in some parts of the city. They found the body of his brother, Beşir Caferov, headless and sleeveless. Men whose sexual organs were cut were found in earless, noseless corpses. Many were raped

The Extraordinary Investigation Commission formed by the Azerbaijani Government to examine the massacres in the country on July 15, 1918 stated that these events were carried out against the Muslim population by giving legal value. The commission was created to investigate the massacres against Muslims in a part of Azerbaijani territory. Commission decisions published in Turkish, German, French and Russian

The emergency commission established by the Azerbaijani government in Baku city on October 3, 1918 met with the people who were damaged in the Armenian incidents. Extraordinary Investigation Commission President Memmedov presented a report to the Ministry of Justice on November 22, 1918 about the atrocities of the Armenian armed gangs in Baku.

The newspaper Irelî, No. 38, stated that the Taşnaksütyun Bureau of the Armenian City Center Committee should be taken under the protection of the Armenian National Council for the protection of Muslims by working in line with their own opinions to illuminate the March events. In fact, the Muslims claimed that the city was sent to the side of the city where the Muslims were by the Armenians in order to ensure the peace and security of the Muslims. They stated that they were sent to the Record Theater building in Mailova Theater for their protection and protection by the National Council. The Commission continued its activities in Baku, Azerbaijan, on 21 December 1918

After the events in Baku, tensions in the relations between Armenians and Muslims in Yerevan and Nakhchivan cities. As in Baku, Armenians had massacred the Muslim people in the Yerevan region. Hostilities started to increase in Yerevan between Muslims and Armenians due to the Armenian-Muslim conflict that took place in the Caucasus in two months. Armenian bandits killed Muslims and burned villages one by one. In Yerevan, more than 30 Muslim villages were killed by the Armenians and their villages were destroyed and burned. Because of this disaster, Muslims around Yerevan were living a very bad life. Muslims in the city of Yerevan were surrounded by Armenians. Many patients with injured elderly women and female migrants were coming to Kağızman by Yerevan. The majority of immigrants were dying due to starvation and inappropriateness. The immigrants who managed to escape alone were looking for food. A letter was sent by Azerbaijani Deputy Foreign Minister Ziyathan to Azerbaijani Diplomatic representative Caferov in Tbilisi to release Muslim women and girls captured by Armenians.

Giriş

1918 yılı başlarında bahsi geçen Bakü ve Gence şehirleri Müsavat partisinin kontrolü altında değildi. 1918 yılının başında Bakü ve Gence bölgelerinde hâkimiyet Azerbaycanlı Müslüman toplumunu bir arada tutmayı başaran Müsavat partisinde idi. Fakat Rus birlikleri bünyesinde görev yapan Ermeni Ulusal Konseyi bu durumu değiştirmeyi amaçlamıştı. Bölgede harekete girişecek Ermeni Kolordusunun ihtiyaçları için Petrog'dan birkaç zırlı tren otomobil ve teknik araç gönderildi. 1918 yılının ocak ayında kolordu heyeti General Tolyaşinski ile birlikte Bakü'ye geldi 6-7 Şubat 1918'de eski Rus ordusunun generalleri İvan Bagramyan, Akop Bağratuni ve Taşnaksütyun Partisinin kurucularından biri olan Stepan Zoryan Bakü'ye geldi. Müslüman kolordunun bütün karargâhı Bolşevikler tarafından hapis edilmişti. Sovyet hâkimiyetini tanıyan Ermeni Taşnaksütyun Cemiyeti üyeleri Bolşeviklerle birlikte çalışıyordu. Müslüman kesimde bulunan bazı kişilerin hapsedilmesi ile Ermeni askerleri savunmasız yaşlı insanlara çocuklara ve kadınlara saldırmaya başladı. Müslüman halk demiryoluyla seyahat etmek istese yakın demiryolu istasyonunda bulunan vagonlarda şehir dışına gidebilirdi yoksa Ermeni askerleri tarafından tutuklanırdı.

1918 yılında Mart-Temmuz aylarında Bakü başta olmak üzere Bolşevik adı altında Ermeni ordusu tarafından Azerbaycan halkına karşı büyük katliamlar yapılmıştır. Bu katliamlar sonucunda elli binden fazla sivil kadın, çocuk ve yaşlı katledilmiştir. Bakü şehrinde Azerbaycanlıların yaşadığı mahalleler tümüyle tahrip edilmişti. Yüzlerce köy yakılmış ve dağılmıştı. Evler çiftlikler yağmalanmış ve talan edilmişti. Azerbaycan halkı milyarlarca manat değerinde maddi zarara uğratıldı. Bu katliamlar sonucunda binlerce insan yaşadıkları bölgeleri terk ederek mülteci oldu. Bakü'de 1914 yılı nüfus sayımına bakıldığında 773.556 Müslüman 74.514 Rus ve 55.852 Ermeni yaşamaktaydı. Sayı olarak Müslüman nüfusu oldukça fazlaydı.¹ 1918 de yapılan bu katliamında amaçlarından birisi de bu nüfus oranını değiştirmektir. Ermeniler Güney Kafkasya'nın güneybatısında Kars'ta Zengezor'da Gökçe'de ve Karabağ'da sivil halkı terör yöntemlerini uygulayarak toplu şekilde öldürerek Ermeni devletinin kurulmasını sağlamaya çalışmışlardır.

Bakü'de Ermeni Katliamı

Bakü'de Müslümanlara karşı saldırılar Mart 1918'de başladı. Ermenilerin amacı Bakü'yü işgal etmekte 30 Mart akşamı başlayan katliamda Ermeniler Bakü'nün tarihi mahallelerini ve sokaklarını kentin dışındaki Müslüman kasabalarını sardı. Ermeni çeteler Bakü'nün yakınlarındaki çevre köylere baskın yaparak Müslümanların evlerine giriyor, yolda geçen Müslümanları yağmalayıp, katlederek kentin dışındaki yollarda pusular kuruyorlardı. Katledilen Müslümanların sayısı 10 bin civarındaydı. Katledilen Müslümanların büyük bir kısmını fakir kesimden olan işçiler binlerce kadın, çocuk ve silah taşıyabilecek durumda olmayan yaşlı insanlar oluşturuyordu.

Harekât başladığında Şehrin Nikolayevskaya sokağında yaşayan Ermeniler şehrin Müslüman kısmının yaşadığı yerlerden çıkarak Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgeye

* Makale 15 Eylül 2018 tarihinin hem Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtuluşunun hem de Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin kuruluşunun 100. Yılı olması nedeniyle Bakü'de I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu konulu uluslararası bir sempozyum da sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. Daha önce sempozyum kitabı dahil hiçbir yerde yayımlanmamıştır.

¹ Osmanlı Belgelerinde Karabağ, İstanbul, 2009, s.353

geçtiler. Bu kısımda sadece Ruslar, Gürcüler ve diğer Hristiyan halk kaldı. Şehrin diğer bölgelerinde olan Ermeni askerleri de hızlı bir şekilde hücumla başladı. Örtülerin altında sakladıkları piyade silahlarıyla bazı mahallelerden Müslümanları kovarak, evlere girip Müslüman halkı katlettiler. Bu harekette Ermeniler cinse yaşa bakmadan insanları katl etmişlerdi. Hacı Emir Aliyev'in evine giren Ermeniler kendisini eşini ve üç çocuğunu öldürdüler. Çocukları parçalara ayırdılar. Aliyev'in 25 yaşındaki gelinini canlı olarak duvara astılar. Ermeni askerlerinin birinci grubu Nikolayevskaya sokağında Ermeni komutanlar tarafından idare edilirdi. Bu gruplardan biri Müslüman halkın yaşadığı eve girerek sekiz kadın ve bir çocuğu kurşuna dizdi. Girdikleri evlerden birinde Dr.Tagiyev'den kendisine ait olan belgeleri istediler. Tagiyev, kendisine ait olan belgeleri verdi, Bolşeviklerin gücünü tanıdığını söyledi. Fakat askerler kendilerinin Taşnaksütyan Cemiyetinden olduklarını ve Bolşevikleri tanımadıklarını belirterek Dr. Tagiyev'i öldürmüşlerdi.²

Bir diğer grup Fars sokağında Erol Ahmet Magtov'un evine girdi. Bu mahallede dokuz Müslüman din adamını sokak ortasında öldürdüler. İki kişiyi ise Dağıstan adlı yanan binanın içine attılar. Ermeniler bütün bu cinayetleri barışın ve Bolşeviklerin takdim ettiği ultimatomenin kabulünden sonra yapmışlardı. Tüfek ve kurşunlarla kuşanmış Ermeni askerleri sokaklarda gezerek savunmasız Müslüman halkı öldürmüşlerdi. Sokaklarda ve yollarda yakaladıkları Müslümanları şehrin etrafındaki köylere götürüp öldürüyorlardı. Cesetlerini ise kuyulara ve denize atıyorlardı. Ermeniler Bakü merkezden ayrılarak diğer bölgelere taşındılar. Merkezindeki katliamlarından sonra diğer yerleşim yerlerine saldırmaya yöneldiler. Buralarda da Bakü'de olduğu gibi aynı vahşeti uyguladılar. Bu katliamı yapan grubun liderlerinden biri, Lenkeran'da arkadaşlarına 10 kıza tecavüz edip onları Revolveriyle³ vurduğunu söyleyip gururla anlatmaktaydı. Bu durumda Ruslar ve Gürcüler bu katliama seyirci kalamayarak kurtarabildikleri Müslümanları kurtarmaya çalışmışlardı. Türkistan'da bulunan 36.Alay Ermenilere Müslümanları öldürmemesi için bir ultimatomenin verdi.⁴

19 Mart saat: 15.00'de Nikolayevskaya ve Zavedenski sokağında Hüseyin Babayev'in evi yakınlarında 14 Ermeni askeri ortaya çıktı. Bu kişiler evde bulunan iki tüfeği arıyorlardı. Arama sonunda Ermeniler evde tüfekleri bulmuşlardı. Bu evde yaşamış olan Askadına Mustafayev, Amcası Mejdullah Osman oğlu, Hacı Kurban oğlu, Ağa Hüseyin Babayev, Hacı Nustak oğlu, Rehim Han oğlu, doktorun kardeşi Nerimov ve mühendis Sarkasyanın bahçıvanı (Sarkasyan mart ayının başından itibaren ailesi ile birlikte şehrin Ermenilerin yaşadığı tarafa taşınmışlardı. Ermeniler tutukladıkları kişilerle birlikte cadde boyunca beyaz bayrak ile yürüyen üç yaşlı Müslümandan oluşan temsil heyetini de tutuklayarak hapsedtiler. Büyük Şehzade adresine gelindiğinde bütün askerleri Kabantrovun karşısına dizdiler. Ateş sonucu Ashadına Mustafayeva ve Mejdullah Osman oğlundan başka hepsi öldürüldü. Bu kişilerden Mustafayeva sağ taraftan kurşun yarası aldı. M. Osman ise sağ ayağından bir kurşun ile yaralandı. Bu cinayetler Zabıta sokağında evi olan grubun reisi Sergeyev tarafından yaptırılmıştı.

² BCA.930.01.2.27.2

³ 1836 yılında Samuel Colt tarafından yapılmış tek dolumla birden fazla ateş edebilen bir tabancadır. Normal tabancalardan farkı uzun namlulu ve mermilerinin kabzada değil namlunun ortasında bulunmasıdır

⁴ BCA. 930.01.1.21.1.

Aynı gün akşam saatlerinde silahlı Ermeniler Bandarna Sokağında 148 nolu eve girerek evde bulunan 50, Müslüman erkek, kadın ve çocuğu tutuklayıp Birjevay meydanına götürdüler.⁵ Bu meydanda olan bütün ahalinin içinde erkekleri seçtiler ve onları özel bir yere götürerek kurşunladılar. Hayatta kalanları ise süngü ile döverek öldürdüler. Aynı gruptan olan 14 yaşındaki Mamed İbrahimov iki kurşun ve 18 süngü yarası almıştı. Ermeni askerleri gittikten sonra hemşireler tarafından yaralılar hastahanelere götürüldüler.⁶ 19 Martta Ermeniler ve Müslümanlar arasında ateşkes yapılmıştı. Ateşkesle Ermeniler Bolşeviklere silahlarını teslim edeceklerdi. Fakat Ermeniler 22 Marta kadar Müslüman halkı öldürmeye ve evlerini soymaya devam etti. Müslümanların öldürülmesi Türk askerlerinin Bakü'ye gelmesine kadar devam etti.

20 Martta Ermeni memur Totevaz Ararov üç ermeni askeriyle Hazar Matbaası ve İsmailiye Müslüman Hayriye Cemiyeti⁷ binalarının arasında kalan büyük binaya geldi. Binanın pencerelerinden bir zaman sonra duman ve ateş çıktı. Çıkan yangın söndürülemedi. Bu binadan başka yakınında bulunan Dağıstan Binası ve İsmailiye Binası da yakıldı. Bu yanan binalar Kafkas Müslümanlarının hayatında büyük rol oynuyordu. İsmailiye Binası'nda Kafkas Müslümanların komiteleri ve komitelere ait para ve senetler bulunmaktaydı. Hazar Gazetesi binasının yakılması da büyük zarar verdi. Binanın üst katında 5000 gazete nüshası bulunmaktaydı. İsmailiye, Dağıstan ve İskenderiye binalarında çoğunlukla Müslümanlar yaşardı.⁸ Aynı günün akşamı kale içerisindeki Molla Cavid, Molla Hacı Mirmöhün, Hacı Hüseyin Tagiyev, Dr. Atabekyan ve İcra Komitesi üyesi Denejkina otomobil ile şehrin üst tarafına gönderildiler. Ermeni askerler otomobili durdurarak nereye gittiklerini sordular. Arabayı ve içindekileri anlamayı tanımadıklarını belirterek tutukladılar.⁹

Aynı gün Varatsov sokağında yaşayan Dr. Baybala Sulanov'un evine Stephan Laleyev'le birlikte Ermeni askerleri gelerek Sultanov'u evinde öldürdü. Kapıda olan Lalayev'de kapıcının karısı ve iki yaşındaki oğlunu öldürdü. Surahanı Sokağında da Neşedi Ahmet ve oğlunun evine, otuz silahlı Ermeni geldi. Evi talan ederek altın, gümüş ve 34.840 ruble götürmüşlerdi. Aynı mahallede Kayka Eramış oğlu ve Tacir Ehuş Sanbeli'nin de evi talan edilmişti.¹⁰ Ermeniler daha sonra Saruhan sokağında yaşayan Ağa Hüseyin Selimoğlu Necefov'un evine giderek kıymetli eşyalarını ve 111.460 ruble parasını gaspetmişlerdi. Ev

⁵ BCA. 930.01.2.27.2

⁶ BCA.930.01.2.27.2.20

⁷ 1905 yılında Bakü'de kurulmuş olan "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi", yardım çalışmalarını organize ettiği gibi, yardımların yerlerine ulaşmasını da sağlamıştır. 1915 yılı başlarında savaş sonuna kadar Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi yardım heyetleri, bütün işgal edilen ve Türk ahalinin zor durumda bulunduğu yerlere gitmişler, halka yiyecek, giyecek yardımları yaptıkları gibi onların hak ve hukuklarını korumaya çalışmışlardır. Kars, Ardahan, Kağızman, Oltu, Batum, Erzurum, Hınıs, Trabzon, Iğdır vs. yerlerde şubeler açmış, iase ve sağlık merkezleri oluşturmuş, Rus memurlarının Müslüman halka yaptığı haksızlıkların, Ermeni ve Rumların yaptığı tecavüz ve saldırıların önünü almaya çalışmıştır. Ayrıca, 1917 Şubat İhtilaliyle oluşan ortamda Ermeni saldırılarına karşı Türk halkını teşkilatlandırmaya çaba göstermiştir. Rus ordusunun Erzincan mütarekesiyle işgal ettiği bölgelerden çekilmesi esnasında bölge halkı ile birlikte Ermenilere karşı verilen mücadelelerde birçok cemiyet temsilcisi de Ermeniler tarafından şehit edilmiştir. Betül Aslan, 1.Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Ankara, 2010, s.162.

⁸ BCA.930.012.27.2.20

⁹ BCA.93.01.2.27.2.20

¹⁰ BCA.930.01.2.27.2.21

sahibinin kardeşini ve babasını öldürdüler. Ev sahibi ve ailesi ise Marlova tiyatrosuna gidip üç gün orada saklanmışlardı. Ermeni askerlerin arasında güvenlikçi Avalyon ve Çekme mağazasının sahibi isaak Bagdosapov vardı.

Bir diğer Ermeni grup askerde Serkovski sokağında Meşedi Hüseyin Seferaliyevin evine girip onun bütün parasını ve 18.600 ruble değerindeki değerli eşyalarını aldılar. Seferaliyev ve ailesini ise Record tiyatrosuna götürdüler. Seferaliyev burada kulağından yaralandı. İsaak Bagdasarov'da ermeni birlikleri ile Tatariski sokağındaki Mir Kazım İbrahim oğlunun evine giderek bütün değerli eşyalarını ve 1500 rublesini aldı. Hasan Mikailav'un Bondarskay ve Marimanskay sokağındaki evine aralarında Tagiyev mağazasının karşısında kuaför salonunun sahibiyle birlikte Ermeni askerleri gitti. Ermeniler Mikailov Melihi ve ev sahibini öldürdüler. Diğer kardeşi Tağı'nı ise karısı ve kızı ile Mailov tiyatrosuna götürüp Tağı'nı orada öldürerek, üzerindeki 2500 rubleyi aldılar. Mikailov'un evinde Ermeniler peşin para ve 54.000 ruble değerinde değerli eşyada götürdüler. Sokrovski sokağında yaşayan Timur Selimov'un evine de Ermeniler girerek kıymetli eşyalarını ve 150.000 rublesini gassettiler. Gasp yapanların içinde Memmedov ve Levon Kazarov'da bulunmaktaydı.¹¹

Aynı günün akşamı Ermeniler Ağa Ali İsmailov'un Vandarki Sokağında bulunan evine saldırarak Ağa Aliyi öldürmeye çalıştılar. Ama Ağa Ali onlara 708 ruble vererek canını kurtardı. Buna rağmen Ağa Aliyi sırtından bıçakladılar. Evini soyup 17780 ruble değerindeki eşyalarını aldılar. Ermeniler Ali Ağanın ve ailesini Malikov tiyatrosuna götürerek yarım gün esir tuttular. İsmailov soygunculardan biri olan kuaförlük yapan Arşak Avetisovu dolu ve traşlı yüzünden tanıdı. Çedrovay sokağında Ahçı Hanım Hacı Ali Merdan kızı Monolovun evine birkaç tüfekli ermeni askeri girdi. Ahçı hanımın oğlu Ağaverdi Manukova ateş atılar. Evini talan edip 75.000 ruble değerindeki değerli eşyasını götürdüler. Soyguncular arasında Ahçı Hanım, eski kiracısı Aleksandr'ı gördü. Kendisi mart olaylarından sonra Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Gogo sokağına taşınmıştı.

Üçüncü gün Bandarnı sokağında Memmed Bağır Kerimovun evine birkaç silahlı asker geldi. Bu kişileri kiracısı kerimov Levon getirdi. Evde bulunan peşin paraları 49.000 ruble değerindeki değerli malzemeyi götürdükten sonra Kerimovu Mailov tiyatrosuna gönderdi. Kendisine ordu biçimli hırkasını çıkartmasını tavsiye etti. Aksi takdirde onu Müslüman halk gibi görüp kurşunlanabileceğini söyledi. Daha sonra Karahanov Memmedov Tağı'nın kardeşini aramaya başladı. Kardeşi güvenlik okulunda okuyordu. Karahov yakınındaki Amir Kulu Hasanovun evine girip Amir ve onun iki oğlu olan Muharrem ve Hüseyin'i öldürdü. Aynı günde silahlı Ermeni askerleri Tatarski sokağında Nasir Kerbela Asim oğlunun evine giderek onu öldürdüler. Onun amcası Molla Hacı Baba ile oğlunu ve amcasının oğlu Hacı Habibulla ile oğlunu götürdüler. Kendileriyle birlikte 2000 ruble parayı ve muhtelif 7662 ruble değerindeki kıymetli eşyaları da almışlardı.¹²

Yine aynı tarihte temsil heyeti, Zavedenski sokağındaki mescide geldikten sonra Ermeni askerleri onlara tüfekle ateş etmeye başladı. Açılan ateşte, Molla Cavad'tan başka herkes öldü. Molla Cavad mescitte kaçıp saklandığı için sağ kaldı. Olayların iyice artması üzerine İşçi, Asker ve denizci Milletvekili üyesi Nikolay Bunin Ahımov'u bölgede asayışı sağlamak için 24 Martta Bakü'ye gönderdi. 25 Martta Bakü'ye ulaşan Ahımov, Nikolay

¹¹ BCA.930.01.2.27.2.21-22

¹² BCA.930.01.2.27.2.22

Yevskaya Sokağında bulunan cesetlerin toplatılmasını emr etti. Alanda süngülenmiş ve kesilmiş Müslüman cesetleri bulunmaktaydı. Cesetlerin içerisinde 11 kız cesedi ile 27 erkek cesedi bulunmaktaydı. Ayrıca cinsiyeti belirlenmeyen üç çocuk cesedi de bulunmaktaydı.¹³ 28 Mart'ta esir kadınlarla ilgili olarak General Biçi ziyaret edilerek durum hakkında bilgi istendi. Ermeniler tarafından Müslüman kadınların Ermenilerin yaşadığı yerlere götürüldüğünü ve akıbetlerinin bilinmediğinden bahsetti¹⁴

Mart olaylarında yaklaşık olarak 11.000 Müslüman öldürüldü. Bir çoğunun cesetleri bulunamadı. Çünkü Ermeniler onları denize, kuyuya ve yanan evlere attılar. Haydar Kuluoğlu Kuliyeve göre şehrin bazı bölgelerinde tuhaf cesetler bulunmuştu. Kardeşi oğlu Beşir Caferov'un cesedini başsız ve kolsuz olarak buldular. Cinsel organları kesilmiş erkekler, kulaksız, burunsuz cesetlerde bulunmaktaydı. Birçok kişi tecavüze uğramıştı

Olağanüstü Soruşturma Komisyonunun Oluşturulması

Azerbaycan Hükümeti'nin 15 Temmuz 1918'de ülkede yaşanan katliamları incelemek amacıyla oluşturduğu Olağanüstü Soruşturma Komisyonu bu olaylara hukuki değer vererek katliamların Müslüman nüfusuna karşı yapıldığını belirtmiştir. Kurulan komisyon Azerbaycan topraklarının bir bölümünde Müslümanlara yönelik katliamları araştırmak için oluşturuldu. Komisyon kararları Türkçe, Almanca, Fransızca ve Rusça olarak yayımlandı.¹⁵

Genel olarak Gayrimüslim kişilerden oluşturulan komisyon (Polonya, Alman, Rus), Azerbaycan'da yapılan bu olaylarda suçlu olanları ve onların amaçlarını şöyle açıklamıştı. *"Mart olayları 1917 yılında Taşnaksütyun ve Ermeni Milli Şurası tarafından hazırlanmıştı. Onlar, Müslüman ahaliyi silahlı harekete geçmeye tahrik etmekle onları Bakü'den başlayarak diğer bölgeleri de mahvetmek, onların mülkiyetini ele geçirmek ve doğal surette tüm siyasi hâkimiyetin Ermenilerin eline geçmesini istiyordu. Bu bölgelerde katliamlar yapılarak Sovyet egemenliğini kurmak Bakü'yü Bakü Gubernyasından koparmak ve daha sonra onu Rusya'ya bağlamak, burada Ermeni özerkliği oluşturmak ve daha sonrada Ermeni devletine dönüştürmek önemli maksatlarından biriydi."*¹⁶

3 Ekim 1918'de Bakü şehrinde Azerbaycan hükümeti tarafından kurulan olağanüstü hal komisyonu Ermeni olaylarında zarar gören kişilerle görüşme gerçekleştirdi. Görüşme yapılanlardan birisi Bakü'de yaşayan Abdul Cabbar Babayev idi. Abdulcabbar Babayev: *"Mart ayının ortalarında 5-6 Mart akşamı Ruslar Müslümanların yaşadığı bölgelere ateş açtılar. Gece saat ' benim hocam Pyotr Moyiseviç Lorobov bana Ambarcum Sergeyeviç Malikov'un Ermenilerin Bolşeviklere karşı Müslümanlarla birlikte hareket edeceğini belirtti. Fakat aynı gün Ermeniler yalnızca Müslümanlara Bolşeviklere karşı değil aynı zamanda Bolşeviklerle birlikte Müslüman halka karşı gösteri düzenlemişlerdi. Ben evimden bütün olayları izledim. Uşhan Karabegov Surin Nikolayna ile birlikte evlerinin üstünden benim evime ateş açtılar. Bu ateş sırasında kardeşim Abdül öldürüldü. Kardeşimi öldüren kurşunun Karabegov'un evinden geldiği konuşuluyordu. Benim evimi dağıttılar ve 250 bin ruble*

¹³ BCA.930.01.2.27.2.18

¹⁴ BCA.930.01.4.64.1

¹⁵ BCA.930.01.2.27.2

¹⁶ Solmaz Rüstemova-Tohidı, "Azerbaycan Halkına 1918'de Tatbik Edilen Katliamlar: İç Savaş, İktidar Savaşı, Soykırım", 19.Yüzyıldan Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi, Sempozyumu, Bitlis, 2016, s.103.

değerinde malımı götürdüler. Ateşkes sağlandıktan sonra Makel Manaseviç bana Nikolayevskaya sokağındaki otelden silahlı ermeni askerlerinin Müslümanlara ateş açtıklarını söyledi. Jorusa, Sergeyeviç Malikov da ateşkesten sonra kendilerinin de silahlanarak Müslümanlara karşı oluşturulan birimlerde görev aldıklarını söyledi. Köyden şehire döndüğümde öğrendim ki yakalanan Müslüman esirleri Zabrata göndermişlerdi. Gönderilenlerin çoğusu öldürülmüştü. Burada 22 kişinin cesedine ulaşıldı. Romanskaya Eyaletinde ise vahşice öldürülen kadın ve çocuk cesetleri bulunmuştu. Moviseviç Zarabov, anlattığına göre Cavad Aşurbegov evine Rus bir kadın girdi. Bu kadın Dr. Cavad Aşurbegov'un öldürülmesine tanıktı. Bu kişiyi Ermeniler öldürdükten sonra cesedini yakılan Dağıstan Oteline attılar.¹⁷

Olağanüstü Soruşturma Komisyonu Başkanı Memmedov, Ermeni silahlı çetelerinin Bakü'de yaptıkları mezalim hakkında Adalet Bakanlığına 22 Kasım 1918'te bir rapor sundu. Rapora göre 19 Mart Pazartesi günü sabahtan itibaren şehrin Müslüman kısmına İki bine yakın Ermeni askeri girmeye başladı. Aynı zamanda Rus Savaş gemileri Ermenilerin propagandaları sonucu şehrin Müslüman kesimini top ateşine tuttu. Rus denizcileri Müslümanların Rus ahalisini öldürdüklerine inandırılmıştı. Öyle ki Ermeni askerleri İran Büyükelçisi ve denizci Natanman'a Müslümanların bütün Rusları öldüreceğini anlatmışlardı.¹⁸ Ayrıca Mirali Hüseyinov'un 240 Hristiyan Ermeni kadın ve çocuğu esir aldığı konusunda yanlış bilgiler vermişlerdi. Rus denizciler yaptıkları araştırma sonucunda Hüseyinov'un kendisine sığınan Hristiyanlara iyi davrandığına ve onlara yemek verdiğine kendilerinin gönüllü olarak Hüseyinov'un evine saklanmak için geldiğine emin oldular.

Natanman ve konsolos bir müddet sonra kaleden ayrıldılar. Denizciler Müslümanların Ruslara kötülük yapma niyeti olmadığına ikna olarak ateşi durdurdular. Hücum şehrin kenarında çok sayıda pulemyotların¹⁹ çevresine alınmış, iyi atış eğitimi almış Ermeni askerleri tarafından yapılmıştı. İlk olarak yalnız Müslümanların yaşadığı Memmedli ve Pahlidere bölgesine saldırdılar. Şehri işgal eden Ermeniler Müslüman evlerini talan edip evin ahalisini hançerle öldürdüler. Yanan evlere çocukları atıyorlardı, üç dört günlük çocukları şişe takıyorlardı. Anne babalarından ayrılan bütün küçük bebekleri öldürdüler. Çok az sayıda insan hayatını kurtarabildi. Ermeniler aynı zamanda Müslümanların evlerini de yıkıyorlardı. Evlerde değerli olan eşyaları ise kendileri ile götürüyorlardı. Bir bölgede 57 ceset ortaya çıkarıldı. Bunların bir kısmı kulaksız, burunsuz ve mideleri açık biçimdeydi. Öldüremedikleri kadınları saçlarından birbirine bağlıyorlardı. Esirleri ayakkaşız biçimde yürütüyorlardı. Şehrin bu bölgesinde öldürülen Müslümanların sayısını belirlemek zordu. Çünkü Ermeniler çoğunluğu öldürdükleri için bu bölgede öldürülen kişileri tanıyan veya isimlerini söyleyen kişi kalmamıştı.²⁰

Öldürülen Azerbaycanlıların cesetleri arabalarla mescide götürülmüştü. Ayrıca alana 6748 Müslüman erkek, kadın ve çocuk cesedi getirildi. Memmedli ve Pahlidere köylerinden getirilen Müslümanların cesetleri kabristanlığa götürüldü. Cesetlerin yıkanıp temizlenmesi 31 Mart'a kadar devam etti. Olayları belgelemek için Ahindov yakın dostu olan Pavel

¹⁷ BCA.930.01.1.20.2

¹⁸ BCA.930.01.2.27.2.19

¹⁹ Makineli silah, tam otomatik ve/veya portatif silahtır, genellikle şarjör, mermi kayışı veya büyük kapasiteli magazinlerden mermi alarak ve yine genellikle dakikada birkaç yüz mermi atma oranıyla tasarlanmışlardır.

²⁰ BCA.930.01.2.27.2.17

Sokolov'u Kerpiçten yapılan eve götürdü. Sokolov orada öldürülen üç kişinin fotoğraflarını çekerek bilgilerini yayınladı. İlk çekilen fotoğraf başından yaralanmış vücudunda beş yarası olan Köprücük kemiği kırık kadındı. Cesedin sağ göğsünde ayağı yaralı canlı bir çocuk vardı.

İkinci fotoğrafta duvara çakılmış bir çocuk vardı. Üçüncü fotoğraf ise 13-14 yaşlarında bir kız çocuğuydu. Birçok insan tarafından tecavüze maruz kaldığını gösteren bir duruşu vardı. Uzanmış ayaklarının altında yatak kanla kaplıydı. Kızın boynunda parmak izleri vardı. Ahındov, Sokolov ile birlikte dördüncü büyük odaya girdiklerinde 22-23 yaşlarında çıplak kadın cesedi gördü. Aynı odada altı yaşlarında kız çocuğu, sekiz yaşlarında erkek çocuğu ve süt emen bir bebek vardı. Bu kişilerin ellerini ve ayaklarını köpekler yemişlerdi. Bu fotoğraf Sokolov' o derinden etkilediği için fotoğraf çekimine devam etmedi.

38 Nolu İreli gazetesi de Ermeni Şehir Merkezi Komitesinin Taşnaksütyun Bürosu Mart olaylarını aydınlatmak için kendi görüşleri doğrultusunda çalışarak Müslümanların korunması için Ermen Milli Şurasının müdafaası altına alınması gerektiğini belirtmiştir. Hatta Müslümanların savunulması için cemiyet Müslümanların huzur ve güveninin sağlanması için Müslümanlar şehrin Ermeni tarafından Müslümanların olduğu tarafa gönderildiğini ileri sürmüştür. Bunların Milli Şurası tarafından koruma altına alınarak saklanmaları için Mailova Tiyatro, Record Tiyatro binasına gönderildiklerini belirtmiştir.

Komisyon 21 Aralık 1918'te Azerbaycan'ın Bakü şehrinde çalışmalarına devam etti. Silahlı Ermenilerin mescitlerde kadın ve kızların ırzına geçtikleri, insanları katledip cesetlerini kuyulara attıklarına dair M.T. Hasanoğlu Olağanüstü Hal Komisyonuna ifade verdi. İfade veren Named Tağı Hasan Oğlu Şamah'ı doğumluydu. 45 yaşında Bakü Şehir Kırmızı Haç Sokağı No: 15'te yaşıyordu. İfadesinde "*Benim Bakü'de Nikolayevskaya Sokağı Bratye Uspenobuk Caddesi'nde dükkânım vardı. Mart ayının ortalarında Müslümanlar kendi evlerindeydiler. Aynı bölgede Ahundbek Tahirov'unda evi vardı. Ben ve ailem bazen Tahirov'un evini ziyaret ederdik. Tahirov'un ve Taşnakvun temsilcilerinin durumun nasıl olacağı konusunda konuştuklarını duyuyorduk. Temsilciler, Müslümanlar, Bolşeviklere karşıdır. Ermenilerde kendilerini Müslüman gibi gösterip Bolşeviklere karşı gösteri yapıyorlar diyorlardı. Üçüncü gün Ermeniler evlerinde kadınları çocukları ve günahsız Müslümanları öldürmeye başladılar. Ben Ermenileri Nikolayevskaya sokağında haki renkli ceketle ve ellerinde tüfikle gördüm. Grubun başında olanlar Ermeni askerlerine emir veriyorlardı. Diğer Müslüman ve Yahudilerden Nikolayevskaya Sokağında bulunan Heyriye cemiyeti olan İsmailiye ve tiyatro binasını memur Stephan Lalayev'in önderliğinde Ermeniler tarafından ateşe verilip adı geçen binaların üzerine benzin döküp yaktıklarını işittim. Persidskaya sokağında Muhtarov Bala Ahmedin evine silahlı Ermeniler gitmişti. Giden kişiler Muhtarov'un entellektüel, bilgili ve Müslüman biri olduğunu biliyorlardı. Bu dönemde Müslümanların büyük kısmını esir alarak Sbornaya sokağına çıkarıp kurşunlamışlardı. Ermeniler Türk askerinin bu bölgeye gelmesinden altı ay önce evlere girer ve sistematik şekilde Müslümanların evlerini soydular. Müslümanları öldürüp cenazelerini çukurlara atardılar. Cenazelerin önemli bir kısmı bulunamamıştı. Köylerde öldürdükleri insanların cenazelerini ise kuyulara atardılar. Sabuncu, Surahani ve Binegedi'de bulunan kuyularda binlerce ceset bulundu. Mart ayının ortalarında Ermeniler genç insanları öldürüp cenazelerini şehir dışına çıkarıyorlardı. Bolşevikler mağazaların Ermeniler tarafından soyulduğunu belirterek zararın 97 bin ruble olduğunu açıklamışlardı. Ermeniler hamile kadınların karınlarını yırtıyor çocuklarını çıkarıyorlardı. Mescitte ibadet edenleri*

*kurşunluyor kadınlara ve kızlara tecavüz ediyorlardı. Mescitleri çöplüğe çevirdiler. Kaspi Binası'nda Ermeniler tarafından 12.000 gazete yakıldı. Yanmış gazete kalıpları harabe binaların bodrumlarına atıldı.*²¹

3 Mart 1919'da Silahlı Ermenilerin masum insanları katlettiği ve çocuk, kadın ve yaşlıları tutukladığı büyük maddi zarar verdiklerine dair Ali.Muradov Seferali oğlu Olağanüstü Hal Komisyonuna ifade verdi. Seferalioğlu 35 yaşında Sarov şehrinden tayin olup Bakü şehrinde Budagovski Sokağı no: 81'de yaşamaktaydı. İfadesinde “1918 yılı Mart ayında olaylar çıktığı zaman Bakü şehrinde silahlı Ermeniler genç ve sağlam erkekleri öldürdü. Kadınları ise alıp götürdüler. Hatta beni ve kız kardeşlerimi de alıp götürerek Kapatinskaya Sokağı no: 15 te yer alan binaya hapis ettiler. Orada dört gün kaldıktan sonra bizi serbest bıraktılar. Evim, Ermeniler tarafından dağıtıldı. Bütün malımı talan ettiler. 22.085 ruble zararım bulunmaktadır”.²²

Gence Valisi de Novo Bayezid Eyaletine bağlı Taşkent, Şoriya, Nevgbit, Guba, İlyas, Karakoyunlu, Kerbeşi, Goşabulak, köylerinin dağıtılıp kadın ve kızlarının esir alınmasına dair Bakü de bulunan İçişleri Bakanlığına telgraf göndermişti. Telgrafta, köylerin zarar gördüğünü, bütün tahıl, yem, hayvan ve silahlarının alındığını, köyde kadın ve kızları alıp götürdüklerini bu götürülen kişilerin akıbetinin belli olmadığını açıklamışlardı.²³ Ermeni olaylarından kaçan kadın ve çocukların bir kısmı Gazah'a kaçmışlardı.

Bakü'de yaşanan olaylarla ilgili olarak suçlanan kişilerden birisi S. Lalayev idi. Azerbaycan İcra Komitesi Bogomolov'a yazılan yazıd “kadınları öldüren evlerini soyan Lalayev Korneti saklamamanızı rica ediyorum. O kişiyi Amirov'da saklamak istemişti. Ama o kaçtı ve hanımı dedi ki o birçok kadın olan mescidi yaktı. Bu olayı yaptığını Rus rahipte doğrulamıştı. Rus Rahip te ifadesinde Laleyev'in kadın ve çocukları mescitte öldürüp onları yaktığından bahsetmişti”.²⁴ Mart ayı içerisinde şahitlerin ifadelerinde ve fotoğraflarda şehirde katliam yapan Ermeni askerleri de tespit edilmişti. Mühendis Artem Nikolayaviç Akapov, Firidun Antanov, Jorc Melikov, Asatur Vaciyans, Mikarl Sapkusov, Aretev, Egış Bahlavun, Levan Suatsazbekov, Popovyan Ambarcun Melikov, Stephan Lalayev, Devletov, ve Hristofor Dildarov olaylara karışan kişilerdi.

Erivan ve Çevresinde Yaşanan Olaylar

Bakü'de yaşanan olaylardan sonra Erivan ile Nahçıvan şehirlerinde Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki ilişkilerde gerginleşti.²⁵ Bakü'de olduğu gibi Erivan bölgesinde de Ermeniler Müslüman halka büyük katliamlar yapmışlardı.²⁶ İki aylık bir sürede Kafkasya'da meydana gelen Ermeni-Müslüman çatışmalarından dolayı Erivan'da Müslümanlar ile Ermeniler arasında düşmanlıklar artmaya başladı. Ermeni eşkıyaları Müslümanları öldürmekte köyleri birer ikişer yakıp yıkmaktaydılar. Erivan'da Ermeniler tarafından 30 den fazla Müslüman köyün halkı öldürülmüş köyleri tahrip edilip yakılmıştı. Bu felaketten dolayı

²¹ BCA. 930.01.1.20.2

²² BCA. 930.01.2.25.1

²³ BCA. 930.01.3.48.13

²⁴ BCA. 930.01.2.27.2

²⁵ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahçıvan, İstanbul, 2011, s.243

²⁶ Esra Kürüm, Prof. Dr. Cevat Heyet'in 'Varlık'ını Adadığı Azerbaycan ve Türk Milliyetçiliği, İğd Üniv Sos Bil Dergisi, Sayı / No. 15, Temmuz 2018, s.181. 171-187

Erivan civarındaki Müslümanlar çok kötü bir hayat sürmekteydiler. Erivan şehrindeki Müslümanlar, Ermeniler tarafından kuşatılmıştı. Erivan tarafından çok sayıda hasta yaralı ihtiyar kadın kız göçmenler Kağızman'a gelmekteydiler. Göçmenlerin çoğunluğu açlıktan ve yersizlikten dolayı ölüyorlardı. Tek başına kaçmayı başarmış olan göçmenler yiyecek arıyorlardı.²⁷ Ermenilerin esir aldığı Müslüman kadın ve kızların serbest bırakılması için Tiflis'teki Azerbaycan Diplomatik temsilcisi Caferov'a Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Ziyathan tarafından yazı gönderildi. Yazıda: “*esir alınan kadınların ve kızların bırakılmasına dair hızlı adımlar atın. Karahacı, Kadılı, Karabağlar, Ağasıbekli, Dahmanov, Şağablu civarından esir alınanlar hangi ermeni askerleri tarafından götürülmüş, Bu kadınlar ve kızlar Ermenilerin elindedir. Vedibasara'ya bağlı Erivan bölgesinde bulunmaktadırlar*”²⁸ denilmektedir.

1918 yılının Ağustos ayında Sadık Memmed Rızaoğlu ailesiyle Pırşagiye taşındı. Ermeniler burada Sadiki ve yirmi Müslümanı esir alarak Zabrat'a götürdü. Bu kişilerin ellerini iplerle bağlayarak tüfekle ateş açtılar. Bir adet kurşun yarası, iki süngü yarası ve on sekiz kılıç yarası alan Sadık Romanların yerleştiği bölgeye getirildi.

Müslümanların evlerine giren Ermeniler bütün değeli eşyaları götürerek satıyorlardı. Şehrin aşağı kısmında Tsitsianovskaya Sokağında Hacı Zeynal abidin Tagiyev'in eviyle birlikte bütün Müslüman evleri talan edilmişti. Memmedli bölgesinde içinde Müslümanlar olduğu halde evleri ve mağazaları yakıyorlardı. Genel olarak Ermenilerin Bakü'de yaşayan Müslüman ahaliye zararı 400.000.000 ruble idi.

Bakü de ve Erivan'da Müslümanlara yapılan olaylarla ilgili olarak Nahçıvan valisi olarak görev yapan kişi 30 Ekim 1919 da 1017 sayılı bildiri yayınladı. Bildiri de Taşnaksutyun tarafından yüzden fazla kasaba yakılıp yıkılmıştı. Kadınlar ve çocuklardan başka yüzlerce erkek kesilerek öldürüldü. Sağ kalanlar ise güneşin altında meyve çöplerinin yakınında duvara dizilerek kurşunlandı. Teşkilatın talimatı üzerine olaylardan zarar görenleri Zilkade ayının 12. günü yedi koruma ile bakanlığa götürüldü.²⁹

3 Aralık 1919'da Zengezur'da kanlı olaylar tekrar başladı. Razi Begdjat Bakü'ye durumun önemini belirten yazı gönderdi. Ermeniler, Çaylı ve Okçu'da 900 Müslümanı katletti. Öğrencilerinde içerde olduğu mescit bombalarla yok edildi. Bu bombalama sırasında 400 kadın ve çocuk Parçalanmak suretiyle şehit edildi. Zengezur'da düzenlenen bu olay en kanlı katliamlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Kafkas İslam Ordusunun Kurulması ve Bakü Şehrinin İşgalden Kurtarılması

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Enver Paşa diğer cepheleri zayıflatmak pahasına Bakü'de yaşanan bu olumsuz durumu görerek Şark cephesine büyük önem vermiş ve kuvvetlerinin büyük çoğunluğunu bu cepheye kaydırmıştı. Osmanlı Devleti savaş sona ermeden ve Rusya'nın tekrar düzelmesine fırsat vermeyerek Bakü'yü ele geçirmeyi amaçlamıştı. Bakü'yü kurtarma düşüncesi ilk olarak Nuri Paşa tarafından dile getirilmişti. Nuri Paşa daha çok Azerbaycanlılardan oluşan bir kolordu kurmayı amaçlamıştı. Yeni kolordu dört piyade alayından oluşan iki tümenden oluşturulacaktı. Alaylar ülkenin çeşitli

²⁷ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri , (1914-1918), Genelkurmay Atase Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.243.

²⁸ BCA. 930.01.4.65.5

²⁹ BCA.930.01.2.31.16, Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Dosya No: 3850.

yerlerinde kurulacaktı. Silahaltına alınan erlerden dört piyade alayı oluşturularak alay ve tümen komutanları Osmanlı subayları olacak, sonrasında yetiştirilecek Azerbaycanlı subaylar bunların yerini alacaktı. Kurulacak alayların işesini yerel yönetimler aracılığıyla birim komutanları Azerbaycan hükümeti adına sağlayarak Rus, ordusunda generallik yapmış Azerbaycanlı Aliğa Şihlinski, yeni Azerbaycan Kolordusunun kumandanlığına getirilecekti. Fakat Nuri Paşa'nın düşünceleri taslakta kalmış gerçekleştirilememişti.

Haziran 1918'de Osmanlı Şark Orduları Komutanlığı kuruldu. Grubun komutanlığına Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa (Kut) getirildi. Ordunun kurulmasındaki amaç Azerbaycan'ı kurtararak Bakü petrollerini Almanlara ve Ruslara bırakmamaktır. Nuri Paşa Osmanlı tümeninin meydana getirdiği ve Azerbaycanlı askerlerinde bulunduğu Kafkas İslam Ordusuyla Azerbaycan'ı kurtarma çalışmaları yaparken Aynı dönemde Azerbaycan Türklerinden de milli bir ordu oluşturmak için çalışmalar başlatmıştı. Kafkas İslam Ordusuna bağlı asker alma başkanlığı kurarak, yeni teşkilatlanmaya gidilmiş ve seferberlik işlemlerinin buradan yürütülmesini sağlamıştı. Bu seferberlik ilanına ilk aşamada 2898 asker katılmıştı. Nuri Paşa silahaltına alınan Azerbaycan askerlerinin eğitimi için Osmanlı Subaylarını görevlendirdi. Subay ihtiyacını karşılamak içinde Gence'de harp okulu açtı. Okulun müdürlüğüne de Albay Atif Bey yürüttü.³⁰

Azerbaycan'ı düşman işgalinden kurtarmak amacıyla hareket eden 5. Kafkas Tümeninin 9. Alayı 10 Haziran 1918 günü Gence'ye vararak, Nuri Paşa'nın emrine girmişti. Alay buradan Göyçay'a geçti. Buradaki ordunun ilk savaşı Göyçay Muharebesiyle başlayarak, Salyan, Menşevik, Aksu, Kürdemir, Şamahtı, hattına ulaştı. İlyen Osmanlı Ordusu, buradan itibaren ikiye ayrılarak kuzey ve güney grupları iki koldan Bakü'ye doğru harekâtı devam ettirdi. Güney grubu, 26 Temmuzda Karasu İstasyonunu, 27 Temmuzda Hacıgabal istasyonunu ele geçirdi. Kuzey grubu, 30 Temmuzda yeniden Bakü üzerine harekâta geçerek Bakü-Derbent demiryolu üzerindeki Sumgayıt İstasyonuna kadar ilerledi.

Bakü'ye karşı Türk taarruzu 5 Ağustos 1918'de başladı. Bakü taarruzu sırasında Osmanlı ordusu Enver Paşa komutasında Bakü'yü ele geçirmek için bir mücadeleye başladı.³¹ Bakü savunma hattını yarmak için 5.Kafkas Tümeni batıdan Balacari demiryolu istikametine ilerledi. Bakü'ye dört km. mesafede olan Balacari'de bir mücadele yaşandı. 5. Kafkas Tümeninin taarruzu ile birlikte şehrin kuzey yönünde 15. Piyade tümeninin başlattığı taarruz ile Bala cari sırtları ele geçirilmişti. Bu cephede çok çetin çatışmalar yaşandı. Şiddetli çatışmalardan dolayı askeri birlikler birçok zayıt vererek Bakü'ye 4 kilometre mesafede yer alan Heybet-Balacari demiryolunun batısındaki hatta geri çekilmek zorunda kaldı. Rus tarafı 2000 zayıt verirken Türk tarafında 148 şehit 463 yaralı vardı. Bu şehit olan kişilerin 9'u subay, 139'u ise er rütbesindeydi. Aynı şekilde yaralı olarak,19 subay 444 er bulunmaktaydı.³² Ordu mevcudunun yarısını kaybetmişti. Bakü önlerinde 3500 asker kalmıştı 15 Haziran-5 Ağustos 1918 tarihlerinde yaşanan çatışmalarda gerek Osmanlı ordusunda görev yaparak Anadolu'dan getirilen askerlerden gerekse Kafkas İslam ordusunda görev yapan askerlerden birçok şehit verilmişti. Bu harekâtın başarıya ulaşmaması üzerine 14 Eylül 1918'de ikinci hareket başladı. İkinci Bakü Taarruzu yaklaşık 36 saat sürdü. Bu harekâta da 5. Kafkas Tümeni ile 15. Piyade Tümeninin zayıtı 1000 asker idi. Ağustos

³⁰ Mehmet Süleymanov, Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan, Bakü, 1999, s.183.

³¹ Cemil Hasanlı, Azerbaycan Tarihi 1918-1920, Ankara, 1998, s.35, s.128

³² Bilal Şimşir, "Kafkas İslam Ordusunun İleri Harekâtı ve Bakü Savaşları" Tarih Bilinci, 2012, s.37.

ayının başından itibaren Bakü Cephesinde bulunan 5. Kafkas Tümeninin 15 Eylül'e kadar verdiği zayıf 1130'a ulaşmıştı. Bu girilen mücadelede Azerbaycan doğumlu olan otuz kişi daha çok Bakü önlerinde girilen mücadelelerde şehit olmuşlardı. Bakü sirtlarında çıkan çatışmada şehit olan bazılarının isimleri ve memleketleri aşağıdaki şekildeydi.

1- Gazanfer: baba adı Ehad'tı. 1899'da Azerbaycan'da doğdu. Er rütbesinde Bezus Karyesine kayıtlıydı. 6. Kolordu, 5. Fırka, 38. Alay, 2. Tabur, 5. Bölük'te görev yaptı. Birinci Dünya Savaşında şark cephesinde 14.09.1918'de şehit oldu.

2- Ahmet: Baba adı İmam'dı. Doğum yeri Azerbaycan Maştağa'ydı. 1879 doğumlu olan Ahmet, 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay 1. Tabur, 1. Bölükte görev yaptı. Balacari'deki çatışmada, 17.09.1918'de şehit oldu.

3- Yakup: baba adı Sultan. 1883 Azerbaycan doğumlu, rütbesi er'di 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 2. Tabur, 5. Bölük'te görev yaptı. 14.09.1918'de şehit oldu.

4- Settar: Baba adı Ağa Rıza. Azerbaycan Mazgani, Pınar Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur, 1. Bölük'te görev yaptı. 31.08.1918'de Balacari'de şehit oldu.

5- İsmail: Baba adı Cevat. 1894 Azerbaycan Maştağa doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur'da görev yaptı. 15.09.1918'de Bakü civarında şehit oldu.

6- Abdulrıza: Baba adı Kulu. 1885 Azerbaycan Bakü Bozuğna Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 3. Tabur, 11. Bölük'te görev yaptı. 01.09.1918'de şehit oldu.

7- Eyup: Baba adı Hacı Mirza. 1898 Azerbaycan Bakü Bilige Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 2. Tabur, 7. Bölük'te görev yaptı. 10.10.1918'de şehit oldu.

8- Süleyman: Baba adı Hacı Bala. 1896 Azerbaycan Maştağa Saray Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük'te görev yaptı. Derbend Muharebesi'nde 15.10.1918'de şehit oldu.

9- Melek Mehmet: Baba adı Eyup. 1896 Azerbaycan Maştağa Bezune Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük'te görev yaptı. Derbend Muharebesi'nde 15.10.1918'de şehit oldu.

10- Mesip: Baba adı Mirza. 1895 Azerbaycan Gence ilçesi, Müsüslü Karyesi doğumlu. Orduda 5. Fırka, 10. Alay, 29. Tabur, 2. Bölük'te görev yaptı. 26.10.1918'de Binegadi'de şehit oldu.

11- Adıgüzel: Baba adı Mahmut. 1877 Azerbaycan Maştağa doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur, 1. Bölük'te görev yaptı. 17.09.1918'de Balacari'de şehit oldu.

12- Ağa Dadaş: Baba adı Mehmet. 1894 Azerbaycan Bakü, İslam Mahallesinde doğdu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur, 3. Bölük'te görev yaptı. 21.09.1918'de Binagadi Taarruzunda şehit oldu.

13- Ağa Kerim: Baba adı Hüseyin. 1894 Azerbaycan Maştağa Kale Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur, 3. Bölük'te görev yaptı. 01.09.1918'de Binagadi Taarruzunda şehit oldu.

14- Ağaogullarından Ağa Hüseyin: Baba adı Ramok. 1899 Azerbaycan Maştağa Pitrona Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 2. Tabur, 6. Bölük'te görev yaptı. 14.09.1918'de şehit oldu.

15- Kurban: Baba adı Abdusselam. 1879 Azerbaycan Maştağa Kürühan Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur, 1. Bölük'te görev yaptı. 17.09.1918'de Balacari'de şehit oldu.

16- Göl: Baba adı Mehmet Hasan. 1894 Azerbaycan Maştağa Balacarı Karyesi doğumlu. 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur'da görev yaptı. 17.09.1918'de Bakü civarında şehit oldu.

17- Mikail: Baba adı Ahmet. 1899 Azerbaycan Salyan ilçesi Altıncıseydiler Köyü'nde doğdu. 5. Fırka, 10. Alay, 28. Tabur, 1. Bölük'te piyade er olarak görev yaptı. 14.09.1918'de Bakü civarında şehit oldu.

18- Mir Ali Askeri: Baba adı Mir Fettah. 1894 Azerbaycan Maştağa doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük'te görev yaptı. 15.09.1918'de Bakü civarında şehit oldu.

19- Mirza: Baba adı Hüseyin. 1881 Azerbaycan Maştağa Hodhar Mahallesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 3. Tabur, 10. Bölük'te er olarak görev yaptı. 16.09.1918'de şehit oldu.

20- Mirza: Baba adı Kul. 1892 Azerbaycan Maştağa doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 3. Tabur, 10. Bölük'te er olarak görev yaptı. 01.09.1918'de şehit oldu.

21- Hacı Bala: Baba adı Baladadaş. 1893 Azerbaycan Maştağa Zeyre Karyesi doğumlu. 38. Alay, 2. Tabur, 7. Bölük'te görev yaptı. 01.10.1918'de şehit oldu.

22- Mail: Baba adı Hacı Merdan. 1896 Azerbaycan Maştağa doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur'da görev yaptı. 21.08.1918'de Dika Muharebesi'nde şehit oldu.

23- Adı Baba, Baba adı Abbas. 1889 Azerbaycan Maştağa Kale Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük'te görev yaptı. 15.10.1918'de Derbend Muharebesi'nde şehit oldu.

24- Bahten: Baba adı Mürsel. 1894 Azerbaycan Maştağa Katmail Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur'da görev yaptı. 17.09.1918'de Bakü'ye Taarruz Esnasında şehit oldu.

25- Ahmet: Baba adı Dadaş. 1901 Azerbaycan Maştağa Hunhar Karyesi doğumlu. Orduda 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 2. Tabur, 18. Bölük'te görev yaptı. 15.09.1918'de şehit oldu.

26- Halil: Baba adı Celiloğullarından Cabbar. 1896 Azerbaycan Maştağa Saray Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 2. Tabur, 6. Bölük'te görev yaptı. 16.09.1918'de şehit oldu.

27- Sebgal: Baba adı Mehmet. 1896 Azerbaycan Maştağa Keçeler Mahallesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük'te görev yaptı. 15.10.1918'de Derbend Muharebesi'nde şehit oldu.

28- Mehmet: Baba adı Taptık. 1898 Azerbaycan Gence, Gürkent Karyesi doğumlu. 5. Fırka, 10. Alay, 29. Tabur, 4. Bölük'te görev yaptı. 05.10.1918'de Bakü'nün Garp sırtlarında şehit oldu.

29- Esadullah: Baba adı Semav. 1897 Azerbaycan Bakü, Merdekan Karyesi doğumlu. 38. Alay, 2. Tabur, 2. Bölük'te görev yaptı. 01.09.1918'de şehit oldu.

30- Han Mirza: Baba adı Ağa Mirza. 1897 Azerbaycan Maştağa Buzağa Karyesi doğumlu. 6. Kolordu, 15. Fırka, 38. Alay, 3. Tabur, 11. Bölük'te görev yaptı. 14.10.1918'de Kemah ve Tarki Dağı Muharebesi'nde şehit oldu.

Bu kişiler şark cephesinde Rus birliklerine karşı teşkilatlanan 6. Kolordu bünyesinde Binagadi, Kemah ve Tarki Dağı, Dika, Balacarı Derbend muharebelerine katılarak şehit olmuşlardı. Gerek Bakü önlerinde gerekse Kafkas Cephesinde Osmanlı Ordusunda Rus

birliklerine karşı görev alarak kahramanlık örneği sergilemişlerdi. Azerbaycan'ın kurtuluşu uğrunda şehit olan kişiler günümüzde Bakü'de Şehitler Hiyabanında yatmaktadır.

Sonuç

19. yy. sonu 20. yy. başlarında Azerbaycan'ın eski ve güzel şehirlerinden biri olan Bakü, Kafkasların en büyük sanayi merkezi haline gelmişti. Bakü petroleri tüm dünyanın, özellikle Rusya'nın dikkatini çekmekte idi. Bu yüzden Petrograd'da (Petersburg) Bolşevik ihtilali gerçekleştirildikten hemen sonra Lenin, Bakü'yü Kafkasya Bolşeviklerinin odağına dönüştürmeye karar vermiş ve bununla ilgili olarak Ermeni Stepan Şaumyan'ı Aralık 1917'de Kafkasların olağanüstü komiseri olarak atamıştı. Şaumyan da kısa süre içerisinde Ermeni Korganov'un önderlik ettiği Askeri Devrim Komitesi ile birlikte karargâhı Tiflis'ten Bakü'ye taşımıştır.

1918 yılı Mart soykırımı Bakü şehrinde kaynakların belirttiğine göre Ermeniler 30 bin civarında Müslüman'ı katletmişlerdir. Onların birçoğunun cesetleri ise bulunamamıştır. Çünkü şahitlerin dediklerine göre Ermeniler, cesetleri ateşe bürünmüş evlere, denize ve kuyulara atmışlardır ki, yaptıkları cinayetin izi kaybolsun. 1918 yılı Eylül ayına kadar Bakü Ermenilerin eline geçti. Ermenilerin bu harekâtı yapmasının amacı Mart'ta Müslüman katliamı, yaparak Bakü'yü yerli ahalden temizlemek, Onun kaynaklarına sahip çıkmak, en sonunda ise bu Azerbaycan şehrini Ermenistan toprağı ilan etmek idi.

1918 yılında Mart-Temmuz aylarında Bakü başta olmak üzere Bolşevik adı altında Ermeni ordusu tarafından Azerbaycan halkına karşı büyük katliamlar yapılmıştır. Bu katliamlar sonucunda elli binden fazla sivil kadın, çocuk ve yaşlı katledilmiştir. Bakü şehrinde Azerbaycanlıların yaşadığı mahalleler tümüyle tahrip edilmişti. Yüzlerce köy yakılmış ve dağıtılmıştı. Evler çiftlikler yağmalanmış ve talan edilmişti. Azerbaycan halkı milyarlarca manat değerinde maddi zarara uğratıldı. Bu katliamlar sonucunda binlerce insan mülteci oldu.

Azerbaycan hükümetinin 15 Temmuz 1918'de ülkede yaşanan katliamları incelemek amacıyla oluşturduğu Olağanüstü Soruşturma Komisyonu bu olaylara hukuki değer vererek katliamların Müslüman nüfusuna karşı yapıldığını belirtmiştir. Olayları araştırmak amacıyla Temmuz ayında kurulmuş Olağanüstü Tahkikat Komisyonu'nun topladığı belgelerde gösteriliyor ki, iyi silahlanmış ve eğitilmiş Ermeni askerleri Müslümanların evlerine giriyor, evdekileri katlediyor, onları hançer ve süngü ile doğruyor, çocukları yanan evlerin içine atıyor, 3-4 günlük çocukları süngülerin ucuna takıyorlardı. Çok sayıda genç Türk kadınıni diri diri duvara çivilemişler. Kaçıp canını kurtarmaya çalışan ahaliyi kurşunlamak için önceden şehrin uygun yerlerinde makineli tüfekli adamlar konulmuştu. Müslümanları katletmenin yanı sıra, Ermeniler onların mallarını, evlerini de tahrip ediyor, değerli eşyalarını ise alıp götürüyorlardı. Toprağın altından 57 Müslüman kadın ve kızın cesedi bulunmuştu. Onların kulaklarını, burunlarını kesmiş, karınlarını yırtmış, sağ kalanlara tecavüz ederek işkence etmişlerdir. 1918 yılı Mart soykırımı zamanı Bakü şehrinde kaynakların belirttiğine göre Ermeniler 30 bin civarında Müslüman'ı katletmişlerdir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, (1914-1918), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Dosya No: 3850

BCA.930.01.2.27.2

BCA.930.01.2.27.2.19

BCA.930.01.2.27.2.17

BCA.930.1.2.27.2.18

BCA. 930.01.2.27.2

BCA.930.01.2.27.2.20

BCA.930.01.2.27.2

BCA. 930.01.1.21.1.

BCA.930.012.27.2.20

BCA.93.01.2.27.2.20

BCA.930.01.2.27.2.18

BCA. 930.01.2.25.1

BCA.930.01.1.20.2

BCA.930.01.2.31.16.,

BCA.930.01.4.64.1

BCA. 930.01.1.20.2

BCA. 930.01.4.65.5

BCA. 930.01.3.48.13

BCA. 930.01.2.31.1

BCA. 930.01.2.28.9

BCA. 930.01.2.27.2

BCA.930.01.2.27.2.21

BCA.930.01.2.27.2.21-22

BCA.930.01.2.27.2.22

Hasanlı, Cemil Azerbaycan Tarihi 1918-1920, Ankara, 1998.

Kürüm, Esra, Prof. Dr. Cevat Heyet'in 'Varlık'ını Adadığı Azerbaycan ve Türk Milliyetçiliği, İğdır Üni Sos Bil Dergisi, Sayı / No. 15, Temmuz 2018, s. 171-187

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahçıvan, İstanbul, 2011

Osmanlı Belgelerinde Karabağ, İstanbul, 2009.

Solmaz Rüstemova-Tohidi, "Azerbaycan Halkına 1918'de Tatbik Edilen Katliamlar: İç Savaş, İktidar Savaşı, Soykırım", 19. Yüzyıldan Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi, Sempozyumu, Bitlis, 2016.

Süleymanov, Mehman Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan, Bakü, 1999.

Şimşir, Bilal Kafkas İslam Ordusunun İleri Harekâtı ve Bakü Savaşları "Tarih Bilinci", 2012.

Ekler

№ 111

224

9/IV

Восстановить в М. Мин. Дел
М. Мин. Дел
Мин. Дел

آذربایجان جمهوری
خارجیه نظارتی
گورچستان حکومت سروریسی
عندله بولیان سیاسی منقل

Representation diplomatique
de la République d'Azerbeïdjan
auprès le gouvernement
de la République Géorgienne

МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДѢЛЪ

31 марта 1919 г.

№ 1926
TIFLIS

28 марта я посетил генерала Бича и
имел с ним бесѣду по поводу сообщенной мнѣ
Вами телеграммой факта увода армянскими отрядами
нѣскольких сотъ мусульманскихъ женщинъ въ районѣ
Эриванскаго уѣзда. Передавъ содержаніе телеграммы
я указалъ генералу, что всякаго рода оскорбле-
нія, которымъ подвергаются мусульманскія женщины,
вызываютъ чувства глубокаго возмущенія въ массахъ
ихъ единовѣрцевъ и оставляя глубокіе слѣды, силь-
но мѣшаютъ умиротворенію страны.

Генералъ, по принесенной мною картѣ, подробно
ознакомился съ райономъ, въ которомъ это имѣло
мѣсто, записалъ названія пострадавшихъ селъ и
распорядился немедленно по телеграфу запросить
представителя англійскаго командованія въ Эривани
о всемъ происшедшемъ и принять мѣры къ освобож-

8 APR 1919
AZERBAIDZHAN
№ 779

Вен-бис и М...

13

930 01 | | | 4 64 1

№ 39

| e

15

Копія 103

Д О К Л А Д Ъ

ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНОЙ СЛЕДСТВЕННОЙ КОМИССИИ

МИНИСТРУ ВЪСТІЦІИ

по дѣлу о насиліяхъ, произведенныхъ надъ мусульманскимъ населеніемъ гор. Баку.

Въ январѣ 1918 года въ Баку прибылъ штабъ формируемаго мусульманскаго корпуса во главѣ съ генераломъ ТАЛЫШИНСКИМЪ. Подъ тѣмъ предлогомъ, что среди русскихъ офицеровъ прибывшаго штаба находились лица, служившія, якобы, раньше въ гандармеріи, весь штабъ мусульманскаго корпуса былъ арестованъ большевиками, большая часть которыхъ состояла изъ армянскихъ солдатъ. Армянская партія Дашнакцутюнъ, признавъ Советскую власть, соединилась съ партией большевиковъ и, какъ показали слѣдующія событія, - для борьбы съ мусульманами. Арестомъ мусульманскаго штаба армяне вызвали вооруженное возстаніе мусульманъ противъ большевиковъ, слѣдовательно и противъ армянъ, но мусульмане проглотили нанесенную имъ обиду. Послѣ того, какъ не последовало выступленіе мусульманъ, армянскіе солдаты стали чинить насиліе надъ мусульманами, при чемъ грабили и убивали беззащитныхъ стариковъ, женщинъ и дѣтей. Мусульмане даже не могли показываться на

930	01			1	21	1
-----	----	--	--	---	----	---